

Jan Czesław Czabała, Ewa Zasepa (red.), *Psychologia okresu dzieciństwa i adolescencji*, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej 2006, ss. 310

Recenzowana praca jest monografią będącą naukowym hołdem poświęconym 50. rocznicy pracy zawodowej i naukowej profesora Janusza Kostrzewskiego. Nie bez powodu książka poświęcona została problematyce psychologii klinicznej dzieci i młodzieży, której z pasją oddał się sam Profesor. Janusz Kostrzewski już przez pół wieku propaguje wiedzę z zakresu psychologii klinicznej, publikując artykuły i inne prace naukowe, kształcąc młodzież akademicką, pracując nad adaptacjami, udoskonalaniem czy wręcz tworzeniem własnych narzędzi badawczych.

Szkic biograficzny, opracowany przez księdza profesora Zdzisława Chlewińskiego, przyjaciela z okresu dzieciństwa i lat młodzieńczych, wprowadza czytelnika w klimat czasów, w jakich żył i dorastał Janusz Kostrzewski. Szczególnie dramatyczne, ale zarazem i w pewien sposób „egzotyczne”, wydają się młodemu czytelnikowi czasy II wojny światowej i wpisany w nie okres dorastania młodego wówczas Janusza. Również okres podejmowania decyzji dotyczącej dalszej drogi życiowej i wyboru pomiędzy pogłębianiem wiedzy z zakresu psychologii klinicznej i zaniechanie studiowania medycyny, wydają się szczególnie ważne w świetle zasług Profesora dla polskiej psychologii.

Wędrowka śladami biograficznymi Janusza Kostrzewskiego, której szlak wytycza opis dokonany przez ks. prof. Chlewińskiego, jest szczególnie pasjonująca i z pewnością spełnia podstawowy warunek „żywej biografii” – przybliża postać prof. Kostrzewskiego. Zawarty w książce spis publikacji, potwierdzający wysoką rangę naukową bohatera monografii, podzielony został z uwagi na rodzaj publikacji (wyodrębnione kategorie: książki i skrypty, raporty z badań, rozdziały w książkach, artykuły, hasła w encyklopediach, referaty na konferencjach naukowych, recenzje i głosy w dyskusji, sprawozdania, własne techniki pomiaru, polskie przekłady i adaptacje, programy nauczania i inne), a następnie chronologicznie ułożony, co ułatwia odszukanie interesującego nas dzieła autora.

Po analizie biograficznej i lekturze ogromnego dorobku Profesora można przystąpić do zapoznania się z siedemnastoma artykułami odnoszącymi się do części zasadniczej książki, czyli do problematyki psychologii klinicznej.

Wstęp rozpoczyna artykuł ks. prof. Zenona Uchnasta przekonujący do zagłębienia się w stosunkowo nowatorską (jak na psychologię) problematykę mądrości. Autor dokonuje przeglądu pojęcia mądrości ujmowanego zarówno od strony intuicyjnej (tzw. intuicyjna koncepcja mądrości), jak i od strony sformalizowanych ujęć teoretycznych Sternberga,

Baltesa oraz Petersona i Seligmana. Z kolei ekologiczna koncepcja percepcji Gibsona zdaje się stanowić dobre tło do analiz i inspiracji z kręgu psychologii mądrości.

Artykuł, chociaż niezwykle ciekawy, zdaje się słabo wiązać z problematyką psychologii klinicznej w aspekcie wieku dziecięcego i okresu adolescencji. Prezentowana problematyka mądrości bardziej wiąże się z dorosłością niż z okresem dorastania. Autor artykułu wprawdzie tłumaczy, iż prezentowane koncepcje teorii mądrości dotyczą osiągnięć osób dorosłych, ale jednocześnie podkreśla, że przytoczona koncepcja percepcji Gibsona pozwala na odniesienie poruszanej problematyki również w stosunku do dzieci i młodzieży. Istotny jest postulat ks. prof. Uchnasta, by mądrość traktować jako kompetencję osobową, mającą związek z jakością życia.

Artykuł prof. Rostowskiego stanowi odniesienie do neurobiologicznych aspektów psychologii klinicznej dzieci i młodzieży, gdyż podkreśla znaczenie przedczołowej kory w procesie socjalizacji. Skrótowy przegląd i opis wybranych teorii wykonawczej funkcji przedczołowej kory przybliży czytelnika do zrozumienia znaczenia tej części mózgu. Podkreślona została tu również rola pamięci roboczej, której rozwój związany jest z rozwojem funkcji hamowania – jakże istotnej w procesie socjalizacji. Artykuł pozwala zrozumieć biologiczne i rozwojowe mechanizmy leżące u podstaw takich deficytowych zachowań jednostki, jak impulsywność, agresja, zaburzenia zachowania, ADHD (w aspekcie nadaktywności), depresja, zaniżona samoocena, trudności w uczeniu się, problemy z koncentracją uwagi. Przyczyn tych deficytowych zachowań można bowiem dopatrywać się w uszkodzeniach przedczołowej kory lub braku dojrzałości odpowiednich jej struktur.

O deformacji obrazu Boga w człowieku pisze ks. prof. Czesław Cekiera, wskazując na często tragiczne zmiany, jakie dokonują się w osobowości człowieka pod wpływem różnego rodzaju patologii. W artykule autor uwzględnił bowiem nie tylko negatywny wpływ narkotyków, ale również alkoholu i nikotyny. Ponadto wskazał na konsumpcjonizm, który sprzyja degradacji wyższych potrzeb w życiu człowieka, oferując w zamian wartości ludyczne, kierowanie się w życiu motywacją przyjemnościową. Konkluzją autora, dotyczącą skutecznego remedium wobec różnych niebezpieczeństw czyhających na współczesnego człowieka, jest wychowanie w trzeźwości i abstynencji. Dochowanie tych wartości stanowi szansę na prawidłową formację obrazu Boga w człowieku.

Osoby interesujące się psychologią zdrowia w aspekcie dzieci i młodzieży powinny zapoznać się z artykułem prof. Zygryda Juczyńskiego i dr Niny Ogińskiej-Bulik, w którym przytoczone zostały wyniki badań nad wartościowaniem zdrowia przez dzieci i młodzież (12-18 lat) ze środowiska wielkomiejskiego (Łódź) oraz zachowaniami niesprzyjającymi zdrowiu, którym badana grupa ulega. Wyniki zawarte w artykule są interesujące, gdyż w badaniach wykorzystano inny niż Rokeachowski system wartościowania. Oparto się bowiem na stosunkowo nowych narzędziach badawczych, takich jak Lista Wartości Osobistych (LWO) Z. Juczyńskiego z 2001 r. oraz kwestionariusz *Moje Zachowania* z 2004 r., tego samego autora.

Kolejny artykuł publikacji także został poświęcony zainteresowaniom z kręgu zdrowego stylu życia i zdrowia psychicznego. Stanowi on bowiem odpowiedź na pytania badawcze postawione przez autorów, dotyczące różnic w poczuciu koherencji i sensu życia pomiędzy narkomanami a osobami nieuzależnionymi. Czytelnik może potwierdzić poprzez lekturę tego artykułu swoje zdroworozsądkowe przekonania, ale i pogłębić je

o nowe jakościowo informacje – niekiedy bardziej interesujące, jeśli chodzi o grupę kontrolną dobraną do badań aniżeli o grupę eksperymentalną.

Ciekawe wyniki dotyczące skłonności agresywnych (w tym ich kontroli) oraz ich korelatów osobowościowych na bazie badań międzykulturowych (młodzież łódzka i bejrucka) zostały przytoczone w kolejnym artykule. Autorzy (mgr Farid El-Saheli i prof. Jan Szałański) wykazali, że istnieją różnice na poziomie istotnie statystycznym w zakresie charakterystycznych rodzajów agresji występujących u młodzieży gimnazjalnej obu populacji.

W swoim naukowym wkładzie w monografię dr K. Zmysłowska pisze o korelatach zaburzeń osobowości u młodzieży, bazując w badaniach na 16-czynnikowym kwestionariuszu osobowości R. B. Cattella. W drugiej części swojego interesującego artykułu odwołuje się do wskazania przekazu międzypokoleniowego (rodzice–dzieci), jaki dotyczy nieprawidłowego rozwoju osobowości. Istotne okazują się cechy związane z emocjonalnością ojców dla dzieci, a zwłaszcza córek, oraz czynniki zdolnościowe (inteligencja i racjonalizm) w odniesieniu do matek i córek.

Tezę, że dom dziecka jest miejscem sprzyjającym powstawaniu i utrwalaniu się lęku, udowadnia w swoim artykule, przedstawiając wyniki i wnioski z badań, dr M. Jankowska. Autorka wskazuje ponadto na różnice w sytuacjach generujących lęk u młodzieży z domu dziecka w porównaniu z młodzieżą wychowującą się w pełnych i niepatologicznych rodzinach.

W problematykę wychowania i wychowanków domu dziecka wpisuje się również kolejny artykuł – autorstwa dr E. Zasepy, która dokonała psychologicznej charakterystyki porównawczej dzieci z domu dziecka oraz rodzin naturalnych, reanalizując wyniki wybranych prac magisterskich i dyplomowych. Autorka poruszyła takie kwestie, jak poczucie sensu życia, system wartości ostatecznych i instrumentalnych, poziom lęku jawnego i ukrytego oraz postawy religijne. Przy analizach dotyczących lęku warto odnieść się do wniosków zawartych w poprzednim artykule.

Krótką prezentację swoich badań nad strukturą osobowości u dziewcząt cierpiących na jądłowstręt psychiczny (w wieku 14-17 lat) przedstawił dr L. Lutyński. Analiza wyników – cech charakterystycznych (na poziomie statystycznie istotnym różniącym osoby chore na anoreksję od osób zdrowych) dla nastolatek cierpiących na *anorexia nervosa* – powinna stać się „zadaniem domowym” dla osób stykających się w swej pracy z problemem tej choroby, jak i mających kontakt z dorastającymi dziewczętami. Jak sugeruje autor, cechy te mogą stanowić czynnik predysponujący do zachorowania, a jednocześnie utrudniający zdrowienie.

Doktor S. Szymańska rozpatruje problemy psychologiczne młodzieży chorej na cukrzycę, odnosząc się do tak istotnych kwestii, jak opis charakterystycznych cech osobowości tych osób oraz sposoby radzenia sobie z nią. Podkreśla jednocześnie, iż treningi w zakresie radzenia sobie z chorobą są istotne dla młodzieży chorej na cukrzycę z punktu widzenia rozwoju osobowości i zapobiegania powstawaniu zaburzeń psychicznych. Z artykułu dowiadujemy się o istotnym ryzyku depresji, która może, jeśli się pojawi, pogarszać wtórnie stan zdrowia i efekty dotychczasowego leczenia.

Problematykę nadpobudliwości ruchowej w zależności od etapu rozwojowego (badania dzieci w wieku od 6 do 14-15 lat) zaprezentowali prof. L. Szewczyk oraz dr A. Bury.

Wyniki ich badań ukazują zmienność objawów charakterystycznych dla nadpobudliwości w zależności od wieku oraz potwierdzają występowanie charakterystycznych cech osobowości u dzieci z nadpobudliwością niezależnie od ich wieku. Należy dodać, iż badania były prowadzone jeszcze na młodzieży uczącej się w systemie ośmioklasowej szkoły podstawowej.

Artykuł dr Stanisławy Tucholskiej dotyczy skal Wechslera (prof. Kostrzewski ma swój udział w ich propagowaniu na gruncie polskiej psychologii). Autorka artykułu omawia istotne zmiany, jakie wprowadzono do skal, zgodnie z ich najnowszymi edycjami.

Badaniami dystansu społecznego młodzieży polskiej i niemieckiej wobec osób głuchych zajęli się trzej autorzy kolejnego opracowania: prof. T. Gałkowski, mgr D. Kurpińska oraz mgr P. Naumczyk. Podsumowując wyniki badań, odwołują się oni do potrzeby wpływania na postawy młodzieży wobec osób niepełnosprawnych na poziomie szkoły poprzez strategię tzw. księgowania.

Ostatnie dwa artykuły zawarte w książce odwołują się do problematyki dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. W pierwszym z nich autorka (dr A. Czapika) opisuje rozwój sfery poznawczej u dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. Natomiast drugi artykuł, autorstwa dr D. Danielewicz, jest poświęcony osobom z zespołem Downa i dotychczasowym badaniom nad rozwojem mowy i języka u osób dotkniętych tą chorobą.

Artykuły zebrane w prezentowanej pracy odnoszą się wprawdzie do problematyki psychologii klinicznej szeroko pojmowanej, jednakże – jak wskazują wyniki z dokonanego przeglądu – brak im głównej myśli przewodniej, która wyraźnie by je spajała. Dość trudno spojrzeć na książkę jako pewną całość, gdyż z każdym kolejnym artykułem lub – w najlepszym wypadku – artykułami czytelnik będzie się przenośli z jednego obszaru dziedziny w inny. Odnieść można więc wrażenie, że autorzy podzielili się z czytelnikami tekstami, które mieli w swoich szufladach (współcześnie patrząc – w swoich komputerach), a które jakoś związane były z problematyką psychologii klinicznej okresu dzieciństwa i adolescencji mniej lub bardziej. Oczywiście nie wpływa to znacząco na walor naukowy prezentowanej książki i jej użyteczność na rynku wydawniczym. Ponadto różnorodność artykułów może być cenna dla osób, które w jednej publikacji chciałyby znaleźć wiele ciekawych wątków i kwestii do rozważenia.

Recenzowana tu praca jest niewątpliwie przydatną lekturą dla osób związanych z nauką (i to nie tylko dla psychologów, lecz także lekarzy, pedagogów i socjologów). Jej charakter praktyczny, wynikający z przytoczenia wielu interesujących wyników badań, powinien stanowić zachętę do sięgnięcia po nią przez praktyków – psychologów, lekarzy, pedagogów i nauczycieli, którzy w swojej pracy mogą się zetknąć z dziećmi nadpobudliwymi, chorymi na cukrzycę, anoreksję czy też wykazującymi oznaki zaburzeń osobowości. Monografia może też stanowić cenne źródło dla studentów psychologii, pedagogiki czy socjologii nad sposobem prowadzenia badań naukowych.

*Nina Nikodem
Katedra Psychologii Osobowości
Instytut Psychologii KUL*